

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövrü

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı gündən fəal xarici siyasət yeritməyə başlamışdır.

Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edildiyi gün - 1918-ci il mayın 28-də Fətəli xan Xoyski tərəfindən Tiflisdə təşkil olunmuş Müvəqqəti hökumət kabinəsi tərəfindən təsis edilmişdir.

İstiqlal bəyannaməsinin fransızca mətni
28.05.1918

Cümhuriyyət hökumətinin və onun Xarici İşlər Nazirliyinin qarşısında duran başlıca vəzifələrindən biri ölkənin müstəqilliyinin dünyanın böyük dövlətləri tərəfindən tanınmasına nail olmaq idi. 1918-ci il mayın 30-da Nazirlər Şurasının sədri Fətəli xan Xoyski Türkiyə, Almaniya, Avstriya-Macaristan, Fransa, Böyük Britaniya, İtaliya, ABŞ, Bolqarıstan, Rumıniya, İran, İspaniya, Hollandiya, Rusiya, İsveç, Ukrayna, Danimarka və Yaponiya xarici işlər nazirliklərinə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması barədə məlumat göndərmişdir.

Cəmi iki ilə yaxın fəaliyyəti dövründə nazirliyin gərgin fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti 1920-ci il yanvarın 11-də Paris sülh konfransının 1919-20-ci illərdə iştirakçısı olan böyük dövlətlər tərəfindən de-fakto tanındı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1-ci və 2-ci Hökumət kabinələrində xarici işlər naziri vəzifəsinə Məmməd Həsən Hacinski təyin edilmişdi. Hökumət Gəncədən Bakıya köçdükdən sonra, 1918-ci il oktyabrın 6-da Fətəli xan Xoyski hökumətində dəyişikliklər edilərkən xarici işlər naziri vəzifəsi Əlimərdan bəy Topçubaşova həvalə olundu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Parlamenti yaradıldıqdan sonra 1918-ci ilin dekabr ayında Parlamentin tapşırığı ilə Fətəli xan Xoyski tərəfindən dekabrın 26-da formalaşdırılmış 3-cü Hökumət kabinəsində Fətəli xan Xoyski Baş nazir vəzifəsi ilə yanaşı xarici işlər naziri vəzifəsini də icra etmişdir. 1919-cu il aprelin 14-də Nəsim bəy Yusifbəylinin təşkil etdiyi 4-cü Hökumət kabinəsində bu vəzifəni Məmməd Yusif Cəfərov, 1919-cu il dekabrın 24-də 5-ci Hökumət kabinəsində isə Fətəli xan Xoyski tutmuşdur.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Xarici İşlər Nazirliyi sistemində 239 nəfər işləyirdi.

Xalq Cümhuriyyəti dövründə Bakıda 16 xarici dövlətin, o cümlədən ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, İsveç, İsveçrə, Belçika, İran, Polşa və Ukraynanın diplomatik nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərmişdir.

1920-ci ilin aprelində Azərbaycanın aşağıda adları çəkilən ölkələrdə nümayəndəlikləri var idi: Gürcüstan (diplomatik nümayəndə Fərhad bəy Vəkilov, Batumda konsul Mahmud bəy Əfəndiyev); Ermənistan (diplomatik nümayəndə Teymur xan Makinski); İran (diplomatik nümayəndə Adilxan Ziyadxan); İstanbul (diplomatik nümayəndə Yusif bəy Vəzirov); Ukrayna (konsul Camal Sadıxov), Krım (konsul agentləri Şeyxəli Hüseynov).

Bundan başqa Azərbaycanın Kubanda və Donda diplomatik nümayəndəliyi, Petrovskda isə konsul agentləri də təyin edilmişdi. İrkutskda da Azərbaycan konsulluğu fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı ilk günlərdən, yaxın qonşuları ilə əlaqələrini dostluq və qarşılıqlı həmrəylik prinsipləri əsasında qurmağa çalışmış, bütün fəaliyyətini bu vəzifələrin yerinə yetirilməsinə yönəltmişdi.

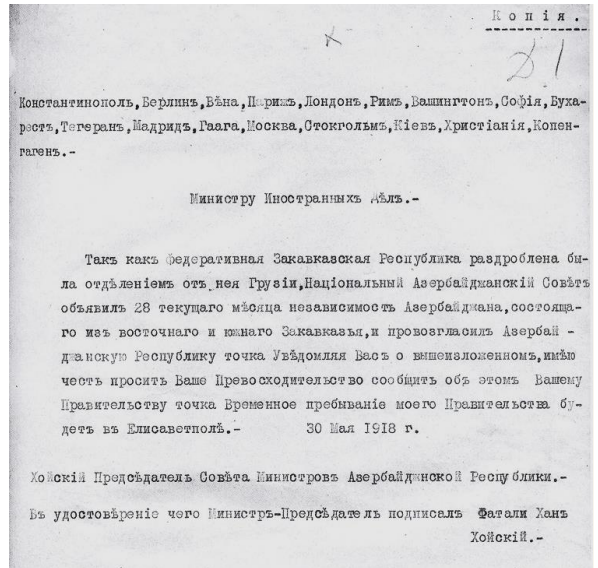
Cənubi Qafqazda üç müstəqil dövlət - Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları yarandıqdan sonra qarşıda, ilk növbədə, müvəqqəti də olsa, onların sərhədlərini müəyyənləşdirmək və Qafqaz canişinliyindən miras qalmış əmlakı bölüşdürmək vəzifəsi dururdu. Bütün mübahisəli ərazi məsələlərinin sülh yolu ilə həllinə çalışan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti məsələni mürəkkəbləşdirməməyə çalışır, XİN vasitəsilə Gürcüstan və Ermənistan hökumətlərinə müraciət edərək, mübahisəli ərazi məsələlərini həll etmək üçün üç Cümhuriyyətin hökumət nümayəndələrindən ibarət müştərək komissiya yaratmağı təklif edirdi.

Cənubi Qafqaz Seyminin nümayəndələri ilə Türkiyə arasında Batum danışıqları 1918-ci il iyun ayının 4-də hər üç respublika və Osmanlı dövləti arasında "sülh və dostluq" haqqında müqavilələrin imzalanması ilə nəticələndi. "Osmanlı imperator hökuməti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında dostluq müqaviləsi" Azərbaycan Hökumətinin imzaladığı ilk dövlətlərarası müqavilə idi. Müqavilənin 4-cü maddəsində deyilirdi: "Osmanlı imperator hökuməti Azərbaycan Cümhuriyyəti Hökumətinə qayda-qanun və ölkənin təhlükəsizliyinin təmin olunmasına ehtiyac duyduğu təqdirdə hərbi qüvvə ilə kömək etməyi öhdəsinə götürür". Osmanlı yardımından əsas məqsəd 1918-ci ilin yazında bolşeviklərin əlinə keçmiş Bakını azad etmək idi.

1918-ci il iyunun 17-də birinci Hökumət böhranından sonra yaradılmış yeni Hökumət kabinəsinin xarici siyasətdə ilk addımı Dördlər İttifaqı və respublikalarının iştirakı ilə keçirilməsi nəzərdə tutulan İstanbul konfransına Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Xəlil bəy Xasməmmədov və Aslan bəy Səfikürdskidən ibarət heyətin göndərilməsi oldu.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Avropa ölkələri ilə diplomatik əlaqələr yaratmaq məqsədilə 1918-ci il avqustun 23-də Əlimərdan bəy Topçubaşovu fəvqəladə elçi və səlahiyyətli nazir kimi İstanbula göndərmişdi. Burada o, rəsmi görüşlər keçirmiş, Azərbaycanla bağlı müxtəlif məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparmışdı.

1918-ci ilin sentyabrında yaranmış beynəlxalq vəziyyət Bakının tezliklə azad olunmasını zəruri edirdi. Sentyabr ayının ortalarında Azərbaycan-Osmanlı hərbi qüvvələri Bakını yadellilərdən azad etdilər. Bakının daşnak-bolşevik işğalından azad edilməsindən iki gün sonra - yəni 1918 il sentyabrın 17-də Cümhuriyyət hökuməti Gəncədən Bakıya köçdü.

Müstəqilliyin elan edilməsi haqqında
Fətəli xan Xoyskinin teleqramı
30.05.1918

Paris sülh konfransında Azərbaycanı təmsil edən nümayəndə heyəti
Paris, 1920

1918-ci ilin payızında Almaniya-Türkiyə bloku məğlub oldu. Məğlubiyyət ərəfəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinin fəvqəladə elçisi və səlahiyyətli naziri kimi İstanbulla gələn Əlimərdan bəy Topçubaşov oktyabr ayında Türkiyənin rəsmi dairələri ilə bir sıra görüşlər keçirdi. 1918-ci il oktyabrın 30-da yalnız Türkiyə üçün deyil, Azərbaycan üçün də son dərəcə ağır olan Mudros barışıqı imzalandı. Barışıqə görə Türkiyə ordusu tezliklə Azərbaycanı tərk etməli idi.

Mudros barışıqına əsasən, 1918-ci il noyabrın 17-də ingilis generalı Uilyam Tomsonun başçılıq etdiyi müttəfiq qoşunları

Bakıya daxil oldular. Bundan az əvvəl isə Azərbaycan Hökuməti ABŞ prezidenti Vudro Vilsona, öz fəaliyyətini yenidən bərpa etmiş Milli Şura isə dünya dövlətlərinə müraciət qəbul etdi. Müttəfiqlərin müdaxiləsi Azərbaycanın istiqlaliyyətini ciddi təhlükə qarşısında qoydu. Bakıdakı vəziyyətlə yaxından tanış olduğundan sonra, rus və erməni milli şuralarının ciddi söylərinə baxmayaraq, general U. Tomson bildirdi ki, Britaniya komandanlığı Azərbaycan Hökumətinə və onun baş nazirinə böyük hörmət bəsləyir, Xoyski "Bakıda ən bacarıqlı adamlardan biridir" və yeni koalisiya Hökuməti təşkil edilənə qədər onun Hökuməti ölkədə yeganə təsirli hakimiyyət olaraq qalır.

Yeni yaradılmış Hökumətin ilk addımı dekabrın 28-də Paris sülh konfransına göndəriləcək nümayəndə heyətinin tərkibini müəyyən etmək oldu. Hökumətin təqdimatı ilə təşkil edilmiş nümayəndə heyətinə tanınmış siyasi xadim, Azərbaycan parlamentinin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşov rəhbərlik edirdi. Bu zaman İstanbulda olan Əlimərdan bəy Topçubaşov Türkiyənin rəsmi dairələri və İstanbuldakı İngiltərə, ABŞ, İtaliya, İsveç, İran, Hollandiya, Rusiya, Ukrayna və Ermənistan hərbi və diplomatik nümayəndələri ilə görüşlər keçirmişdi.

1919-cu il mayın 2-də ABŞ prezidenti V. Vilsonun təşəbbüsü ilə Azərbaycan məsələsi ilk dəfə Paris konfransının Dördlül Şurasının iclasında müzakirə edildi. Parisə gəldikdən sonra Azərbaycan nümayəndələri may ayı ərzində Böyük Britaniya, Polşa, Gürcüstan, Dağlılar Respublikası, Ermənistan və İran nümayəndələri ilə görüşlər keçirdilər. Mayın 23-də İngiltərə nümayəndə heyətinin üzvü L. Mallet, mayın 28-də isə Amerika prezidenti V. Vilson Azərbaycan diplomatlarını qəbul etdi. Görüşdə Əlimərdan bəy Topçubaşov bildirdi ki, Azərbaycan nə Kolçakı, nə Denikini, nə də köhnə Rusiya imperiyasının hüduudlarında hakimiyyəti bərpa etmək niyyətində olan başqa birisini tanımayacaqdır. Danışıqlar zamanı Azərbaycan Respublikasının memorandumu V. Vilsona təqdim edildi.

1919-cu ilin yazında Rusiya ağqvardiyaçılarının müvəqqəti qələbəsi Azərbaycan nümayəndələrini daha çevik diplomatik addımlar atmağa sövq edirdi. Könüllü ordu ilə bağlı Azərbaycan nümayəndələrinin Parisdə qarşılaşdığı çətinliklər 1919-cu ilin sonunadək davam etdi.

Azərbaycan nümayəndələrinin qarşılaşdığı ciddi çətinliklərdən biri də ermənilərin "Böyük Ermənistan" yaratmaq məqsədilə irəli sürdükləri ərazi iddialarına qarşı mübarizə ilə bağlı idi. Qərb ölkələrindən yardım alan və güclü xarici icmalara malik olan Ermənistan ilk günlərdən etibarən Sülh Konfransının qarşısında həlli mümkün olmayan tələblər qoymuşdu.

Ermənistan hökumətinin Naxçıvan, Şərur-Dərələyəz, Vedibasar, Zəngibasar bölgələrində və başqa ərazilərin yerli əhalisi olan azərbaycanlılara qarşı yeritdiyi soyqırımı siyasətinin, habelə Qarabağ və Zəngəzur məsələlərindəki barışmaz ilhaqçılıq siyasətinin qarşısının alınması Azərbaycan hökumətinin apardığı diplomatik danışıqların əsas mövzunu təşkil edirdi.

Ermənistan siyasətçiləri "erməni məsələsi"nin Qafqazdan kənar qüdrətli və qalib ölkələrin köməyi ilə həll ediləcəyinə, Ermənistan ərazisinin Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstanın əraziləri hesabına xeyli genişləndiriləcəyinə ümid bəsləyirdilər. Lakin Azərbaycan nümayəndələri Qərb ölkələrinin siyasi dairələri tərəfindən müdafiə edilən və bilavasitə Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünə qarşı yönələn erməni iddialarını dəf etməyə nail oldular.

İngilis qoşunları Bakıya daxil olduqdan üç ay sonra, 1919-cu ilin fevralında Lloyd Corc hökuməti onları Qafqazdan mümkün qədər tez çıxarmağı qərara aldı. Lakin ingilislər bunu elə etmək istəyirdilər ki, nə amerikalılar, nə də fransızlar bu regionda birtərəfli qaydada qüvvətlənməsinlər. Beləliklə, ingilislər tərəfindən ilk dəfə italyanların Qafqaza cəlb edilməsi ideyası irəli sürüldü.

1919-cu il iyunun 28-də Böyük Britaniya hökuməti ingilis ordusunun Qafqazdan çıxarılacağı barədə Paris sülh konfransına rəsmi məlumat verdi. Müttəfiqlər Qafqazdan çıxan ingilis ordusunu italyan ordusu ilə əvəz etmək haqqında qərar qəbul etdilər. U. Orlandonun başçılıq etdiyi İtaliya hökuməti Azərbaycanda və Gürcüstanda olmuş polkovnik M. Qabbanın məlumatını dinlədikdən sonra Qafqaza ordu göndərməyə razılıq verdi. Lakin iyunun 31-də İtaliyada hakimiyyətə gəlmiş yeni Françesko Nitti hökuməti bildirdi ki, Britaniya qoşunlarını əvəz etmək üçün Qafqaza İtaliya ordusu göndərilməyəcəkdir. Nitti hökumətinin bu qərarı avqust ayında həmin məsələnin yenidən qalxmasına səbəb oldu. Azərbaycan və Gürcüstan nümayəndələri Parisdə keçirdikləri birgə iclasda qərara gəldilər ki, yalnız Böyük Britaniyanın himayədarlığı Qafqaz respublikalarının mənafeyinə uyğundur. Bu məqsədlə ingilis nümayəndələri ilə aparılan danışıqlar müsbət nəticə vermədi. Avqustun axırında ingilis əsgərləri Azərbaycanı tərk etdilər.

Avropa dövlətləri ilə yanaşı, Qafqaz mandatına namizədlərdən biri də ABŞ idi. Böyük Britaniya, Fransa və İtaliyadan fərqli olaraq, Amerikanın Qara dəniz boğazları, İstanbul və bütövlükdə, Qafqaz mandatını qəbul etməkdə marağı var idi. Bu məqsədlə iyulun 5-də Sülh konfransı Amerikanın təqdimatı əsasında polkovnik V. Haskeli Ermənistana ali komissar təyin etdi. V. Haskelin Ermənistana müttəfiqlərin ali komissarı təyin edilməsi Azərbaycan Respublikasının da Amerikanın Qafqaz siyasətinə cəlb edilməsinə təsir göstərdi. Ermənilər bu dəfə Azərbaycana olan ərazi iddialarını ABŞ vasitəsilə həll etmək istəyirdilər. Avqustun axırlarında Bakıda apardığı danışıqlarda V. Haskel Qarabağın və Zəngəzurun Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olduğunu təsdiq etdi. Bununla belə, V. Haskel təklif edirdi ki, İrəvan quberniyasının cənub hissəsində - Naxçıvan və Şərur-Dərələyəzdə ABŞ general-qubernatoru tərəfindən idarə olunan neytral zona yaradılsın.

M.Y.Cəfərov 1919-cu ilin aprel ayının 14-də xarici işlər naziri vəzifəsinə başladıqdan sonra həm nazirliyin mərkəzi aparatında, həm də xaricdəki diplomatik nümayəndəliklərdə bir sıra dəyişikliklər etdi. Aprel ayının 15-də xarici işlər nazirliyi üzrə verilmiş 2 sayılı əmrə nazirliyin şəxsi heyəti və diplomatik missiyaların başçıları öz yerlərinə təsdiq edildilər. Yeni əmrə əsasən, Mir Yusif Vəzirov Ukrayna, Polşa və Krımda, Mahmud bəy Əfəndiyev Batumda, Məhəmməd Xan Təkinski Ermənistanda, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev Dağlılar İttifaqında, Cəfər bəy Rüstəmov Kuban hökumətində, Əkbər ağa Sadıxov Aşqabadda öz diplomatik fəaliyyətlərini davam etdirməli idilər. Tiflisdəki Azərbaycan diplomatik nümayəndəliyinə onun müavini olmuş Fariz bəy Vəkilov başçılıq etməyə başladı.

M.Y.Cəfərovun təşəbbüsü ilə 1919-cu ilin iyul ayının 9-da xarici işlər nazirliyinin dəftərxanasının müvəqqəti ştat cədvəli təsdiq edildi. Sənədə görə dəftərxana diplomatik, ümumi işlər və təsərrüfat şöbələrindən ibarət olmalı idi. Yeni əsasnamədə ilk dəfə olaraq, xarici işlər nazirliyi şöbələrinin vəzifələri dəqiqliklə göstərilirdi. Əsasnaməyə görə, diplomatik şöbəyə nazirliyin katibi rəhbərlik etməli idi. Şöbə diplomatik xarakterli yazışmalar aparmalı, nazirin göstərişi ilə xarici dövlətlərə təqdim edilmək üçün etiraz notaları, cavab notaları, hökumətin adından məktublar hazırlamalı, müxtəlif akt və sənədlərin xarici və türk dillərindən tərcüməsini təşkil etməli, məxfi xarakterli yazışmalar və şifrələnmə işlərini təmin etməli idi. Ümumi şöbəyə gəldikdə isə, bu şöbə mərkəzi və yerli idarələrlə yazışmaları, respublikaya gələn xaricilərin, xaricə gedən Azərbaycan vətəndaşlarının sənədlərinin qaydaya salınmasını, nazirliyin bütün strukturlarında olan şəxsi heyətin işlərini yoxlamalı, respublikanın müxtəlif idarələrindən parlamentə göndərilən qanun layihələri ilə tanış olmalı, nazirliyin adından qanun layihələri hazırlamalı və rəhbərlik üçün müxtəlif məsələlərə aid hesabatlar tərtib etməli idi. Aparılan struktur islahatlarından sonra xarici işlər nazirliyinin ştat cədvəli 60 nəfərdən ibarət idi. Bura nazir, nazir müavini, məsləhətçi, 4 nəfər dəftərxana, 11 nəfər diplomatik şöbənin, 10 nəfər informasiya şöbəsinin, 10 nəfər ümumi şöbənin, 5 nəfər təsərrüfat şöbəsinin, 17 nəfər arxiv, draqomanat, ümumi qeydiyyat işçiləri daxil idi. Əsasnaməyə görə Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin kollegial orqanı kimi Şura yaradılmışdı, Şuraya nazir, onun müavini və məsləhətçiləri daxil idi. Şöbə müdirləri Şuraya dəvət edilir və rəhbərlik etdikləri sahələr üzrə hesabatlar verirdilər. Şura nazirliyin fəaliyyəti ilə bağlı ən zəruri məsələləri müzakirə edir və müvafiq qərarlar qəbul edirdi. Məsələn, diplomatik sahədə işləmək arzusu ilə nazirliyə müraciət etmiş bütün şəxslər Şuranın ciddi müzakirəsindən keçirdi. Xarici işlər nazirliyinə işə qəbul edilən şəxs mütləq fransız dilini bilməli və beynəlxalq hüququn əsasları ilə tanış olmalı idi.

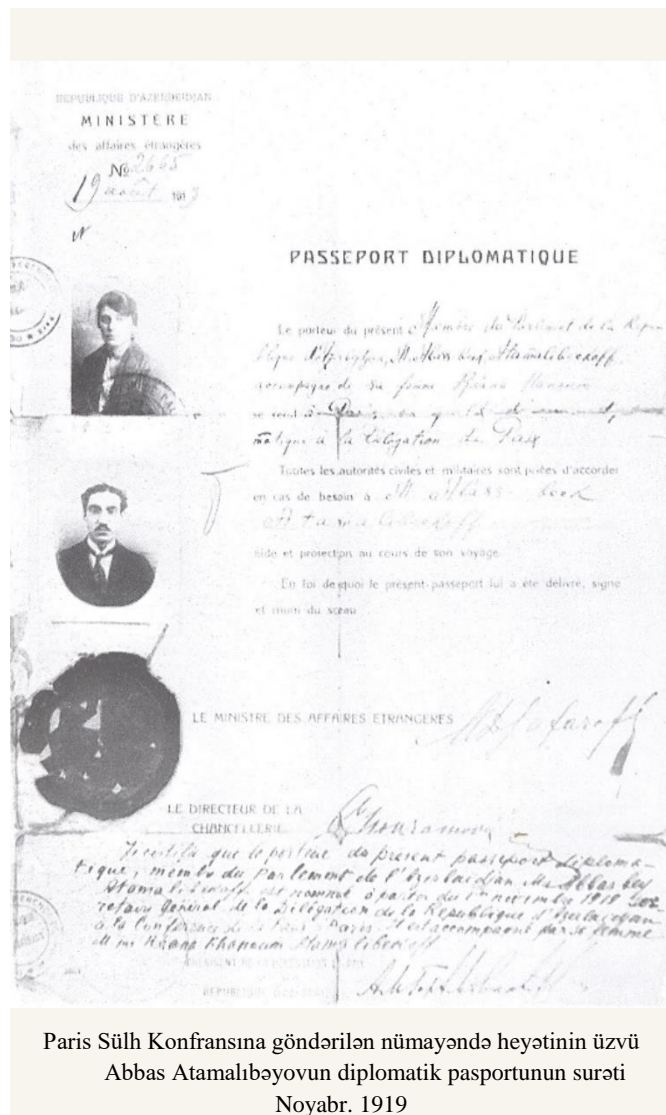
Xarici işlər naziri M.Y.Cəfərovun 1919-cu ilin avqust ayının 12-də imzaladığı 27 sayılı əmrə nazirliyin yanında Kartografiya və Statistika şöbələri yaradıldı. 1919-cu ilin sentyabrında bu şöbələr informasiya bürosu ilə birlikdə nazirliyin dəftərxanasına birləşdirildi. Nazirin əmri ilə müəyyən edildi ki, xarici işlər nazirliyindən bütün informasiyalar dəftərxana müdiri ilə razılaşdırıldıqdan sonra İnformasiya Bürosu tərəfindən verilə bilər. Siyasi xarakterli məlumatların isə nazirin icazəsi olmadan verilməsi qadağan edilirdi. İnformasiya Bürosunun tərkibində yaradılan kitabxana 8 bölmədən ibarət olub hüquqi, coğrafi, tarixi, etnoqrafik, mədəniyyət, sənaye, soraqlama və inqilabi ədəbiyyatı əhatə etməli idi. Kitabxananın tarix bölməsində Azərbaycan, Türkünstan, Türkiyə, Qafqaz və İslam tarixi ilə bağlı ədəbiyyat toplanmalı, toplanan ədəbiyyatdan diplomatik danışıqlar və yazışmalar zamanı

istifadə edilməli idi. Toplanan kitablar və məqalələr, abunə olunan qəzet və jurnallar, müxtəlif kanallarla əldə edilən məlumatlar əsasında hazırlanan arayışlar, kitab və broşürlər Azərbaycanın xaricdə yerləşən diplomatik missiyalarına göndərilirdi. Eyni zamanda, bu məlumatlar əsasında "Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin Xəbərləri" adlı dövrü orqanın buraxılması planlaşdırılırdı. Burada nazirliyin əmrlərinin, hökumətin xarici siyasətlə bağlı sərəncamlarının, siyasi hadisələrin xronikasının, Qafqazda və dünyada baş verən hadisələrin təhlilini əks etdirən məqalələrin, mətbuat icmallarının dərc olunması nəzərdə tutulurdu. Jurnal ayda bir dəfə dörd çap vərəqindən az olmayaraq nəşr olunmalı idi.

1919-cu il oktyabrın 24-də Naxçıvanda ABŞ general-qubernatorluğu yaradılması barədə V. Haskelin bəyanatı elan edildi və Amerika polkovniki Edmund Delli bu zonaya qubernator təyin edildi. Lakin Azərbaycan hökumətinin ciddi müqaviməti, Naxçıvan əhalisinin kəskin etirazı nəticəsində amerikalılar öz niyyətlərini reallaşdırma bilmədilər. Polkovnik Edmund Delli Naxçıvanda general-qubernator kimi deyil, Sülh Konfransının nümayəndəsi kimi fəaliyyətə başladı.

1919-cu ilin noyabrında Paris müzakirəsində V. Haskelin vəkalətinin Azərbaycana və Gürcüstana aid edilməsi barədə ABŞ-ın cəhdləri İngiltərə və Fransanın ciddi müqaviməti nəticəsində baş tutmadı. Keçmiş Rusiya imperiyasının hüdudlarında yaranmış yeni respublikaların taleyində hiss ediləcək dönüş Böyük Britaniyanın baş naziri Lloyd Corcun 1919-cu ilin noyabrında İngiltərə parlamentinin icmalar palatasındakı çıxışı ilə başladı. Lloyd Corcun çıxışında aydın hiss edilirdi ki, o, Azərbaycanın istiqlaliyyətinin tanınmasına və ona yardım göstərilməsinə tərəfdardır. Britaniya baş nazirinin belə mövqeyi Denikinın məğlubiyətindən sonra bolşevizmin Yaxın və Orta Şərqə yayılmasının qarşısını almaq zərurətindən irəli gəlirdi.

1919-cu ilin noyabr-dekabr aylarında müttəfiqlər arasında aparılan danışıqlar Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınmasını artıq reallaşdırmışdı. Bu məqsədlə və Böyük Britaniyanın təşəbbüsü ilə 1920-ci il yanvarın 10-da Paris sülh konfransı Ali Şurasının sessiyası çağırıldı. Bir gün sonra, yanvarın 11-də müttəfiqlərin Ali Şurası İngiltərənin xarici işlər naziri Corc Kerzonun təklifi ilə aşağıdakı məzmununda qərar

Paris Sülh Konfransına göndərilən nümayəndə heyətinin üzvü
Abbas Atamalıbəyovun diplomatik pasportunun surəti
Noyabr. 1919

qəbul etdi: "Müttəfiqlər və Birlik ölkələri Azərbaycan hökumətini de-fakto səviyyəsində tanıyırlar". Azərbaycanın istiqlaliyyətinin Paris sülh konfransı tərəfindən tanınması tarixi əhəmiyyətli hadisə idi.

Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması ona olan marağı artırdı. Belçika, İsveçrə, Hollandiya, Çexiya və Slovakiya, Finlandiya və digər dövlətlər Bakıda öz konsulluqlarını açdılar. ABŞ, İngiltərə, Fransa və İtaliya Azərbaycanla iqtisadi əlaqələrini genişləndirməyə başladı. 1920-ci il martın 20-də Azərbaycanla İran arasında əməkdaşlığın bütün sahələrini, əhatə edən saziş və müqavilələr imzalandı. Tərəflər arasında imzalanan dostluq müqaviləsinə əsasən, İran Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini de-yure tanıdı. Qısa müddətdə Tehranda Azərbaycanın səfirliyi, Təbrizdə baş konsulluğu, Rəştdə konsulluğu, Ənzəlidə, Məşhəddə vitse-konsulluğu, Xoy və Əhərdə konsul-agentlikləri yaradıldı. 1920-ci il aprelin ortalarında Azərbaycan Parlamenti Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Amerika Birləşmiş Ştatları, İsveçrə Respublikası, Polşa, Almaniya və Rusiyada diplomatik nümayəndəliklər təsis olunması haqqında qanun qəbul etdi. Azərbaycanda isə İngiltərənin, Belçikanın, Yunanistanın, Gürcüstanın, Ermənistanın, Danimarkanın, İtaliyanın, Litvanın, İranın, Polşanın, Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Ukrayna, Finlandiya, Fransa, İsveçrə və İsveçin nümayəndəlikləri fəaliyyətə başlamışdı. Aprel işğalı ərəfəsində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti təcrid olunmuş vəziyyətdən çıxıb geniş beynəlxalq əlaqələr sisteminə daxil olmuşdu.

1919-cu ilin yayında Azərbaycanla Gürcüstan arasında imzalanmış "İttifaq müqaviləsi" Denikin təhlükəsinə, rus təcavüzünə qarşı müqaviməti gücləndirmişdi. Lakin vətəndaş müharibəsinin gedişində bolşeviklərin qazandığı qələbələr Sovet Rusiyasının mövqeyini möhkəmləndirdi. Hərbi qələbələr, öz növbəsində, qonşu dövlətlərə diplomatik təzyiqləri gücləndirir və bolşevik təbliğatı üçün əlverişli şərait yaradırdı. Azərbaycanın təmsalında bu təzyiqlər 1920-ci ilin yanvarından aprelinədək diplomatik qarşıdurma həddinə çatan notalar mübadiləsində öz əksini tapmışdı. Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası (RSFSR) xarici işlər komissarı G. V. Çiçerin 1920-ci il 2 yanvar tarixli notasında əslində Azərbaycan Hökumətindən Denikinə qarşı tələsik müharibəyə girməyi tələb edirdi.

G. Çiçerinin notası alınan gün, yanvarın 6-da Nəsim bəy Yusifbəylinin sədrliyi ilə Azərbaycan Dövlət Müdafiə Komitəsinin təcili iclası keçirildi. İclasda xarici işlər naziri Fətəli xan Xoyski Sovet Rusiyasının Azərbaycanla və Gürcüstanla hərbi saziş bağlamaq təklifi barədə məruzə etdi.

Gürcüstanla məsləhətləşmədən sonra yanvarın 14-də Azərbaycanın xarici işlər naziri Fətəli xan Xoyski G. V. Çiçerinə cavab notası göndərdi. Notada göstərilirdi ki, Denikinin uzun müddət Azərbaycan üçün təhlükə törətməsinə və ona qarşı Azərbaycan-Gürcüstan hərbi-müdafiə sazişi bağlanmasına baxmayaraq, Denikinə qarşı mübarizə Rusiyanın daxili işidir; Azərbaycan Respublikası Sovet Rusiyası ilə mehriban qonşuluq münasibətləri yaratmaq məqsədilə danışıqlara başlamağa hazırdır.

Azərbaycan tərəfi bu fikirdə idi ki, danışıqlara başlamaq üçün Sovet Rusiyası rəsmi şəkildə Azərbaycan Respublikasını tanımalı idi. Bu Azərbaycanın milli müstəqilliyinin qorunmasına təminat ola bilərdi. Lakin Azərbaycanın bu mövqeyi Sovet Rusiyasını təmin etmirdi. RK(b)P MK-nın Siyasi Bürosu Fətəli xan Xoyskinin cavabını, ümumiyyətlə, Azərbaycan Hökumətinə münasibət məsələsini yanvarın 17-18-də keçirilən iclasında

müzakirə etdi. G. Çiçerinin məruzəsi və V. İ. Leninin təklifi üzrə iclas Azərbaycan Respublikasının daxili işlərinə müdaxilə ruhunda qərar qəbul etdi.

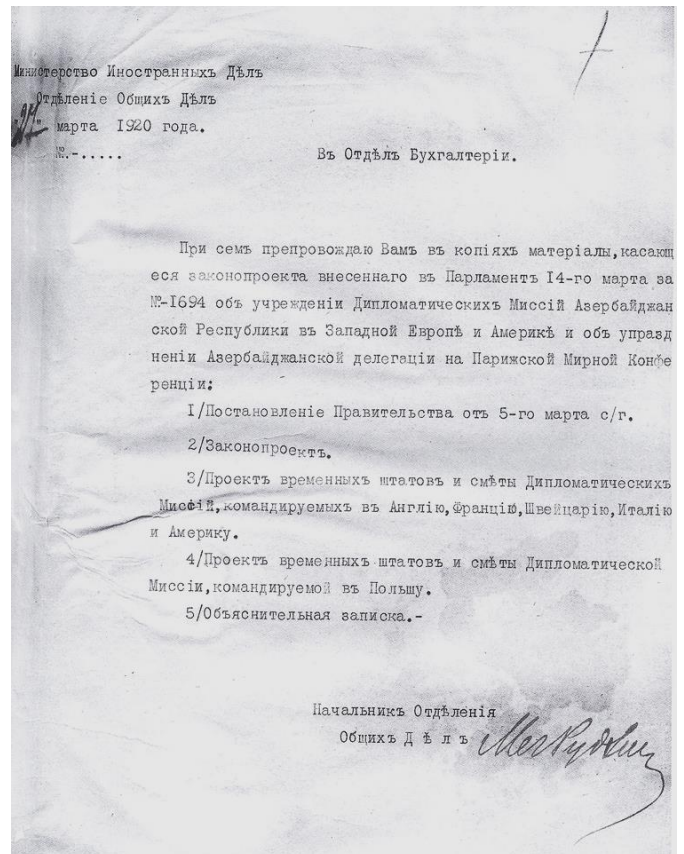
Belə bir vəziyyətdə, 1920-ci il yanvarın 19-da müttəfiqlərin ordu göndərmədən, yalnız silah və hərbi sursat vasitəsilə Azərbaycanı və Gürcüstanı müdafiə edəcəyi barədə qərarının elan edilməsi bolşevik təcavüzü üçün əlverişli şərait yaradırdı. Qafqazı, ilk növbədə, Azərbaycanı və Gürcüstanı bolşevik təcavüzündən xilas etmək üçün buraya ordu göndərilməsi çox zəruri idi.

1920-ci ilin yanvarında Azərbaycanın istiqlaliyyəti Antanta dövlətləri tərəfindən tanındıqdan az sonra, yanvarın 23-də G. V. Çiçerindən ikinci nota alındı. Bu nota daha hədələyici məzmunu malik idi. G. V. Çiçerinin notasında Fətəli xan Xoyskinin birinci notaya 14 yanvar tarixli cavabı təhlil edilir, Azərbaycan hökumətinin Rusiyanın daxili işlərinə qarışmamaq mövqeyi Denikinlə mübarizədən imtina kimi qiymətləndirilirdi.

1920-ci ilin fevral-mart aylarındakı notalar mübadiləsi də təxminən əvvəlkilərlə eyni məzmununda idi. Fərqli cəhət bundan ibarət idi ki, Qırmızı Ordu artıq Azərbaycanın sərhədlərinə yaxınlaşmış, yaranmış təhlükə ilə bağlı Azərbaycan hökuməti daxilində müxtəlif fikirlər meydana çıxmışdı. Bundan əlavə, 1920-ci ilin fevralında yaradılmış AK(b)P mövcud vəziyyətdən dövlət çevrilişi üçün istifadə etməyə cəhd göstərirdi.

Sovet Rusiyasının Azərbaycan Respublikasına münasibəti siyasi mülahizələrdən çox iqtisadi amillərlə bağlı idi. Əslində, elə 1920-ci ilin yanvarından başlanan diplomatik qarşıdurmanın arxasında da Bakı neftinə sahib olmaq iddiaları dururdu. V. İ. Leninin martın 17-də Qafqaz cəbhəsinin hərbi-inqilab şurasına göndərdiyi teleqramda Bakının işğal edilməsi məsələsi açıq-aydın göstərilmişdi. Sovet Rusiyasının Azərbaycana hücumu ərəfəsində Moskvaya gəlmiş erməni nümayəndələri ərazi güzəştləri müqabilində Azərbaycan hökumətini devirmək işində öz yardımını təklif edirdilər. Şübhəsiz ki, mart ayının ortalarında Qarabağda plana uyğun şəkildə erməni qiyamının baş verməsi və Azərbaycan ordusunun Qarabağa cəlb edilməsi əvvəlcədən hazırlanmış təxribat planının nəticəsi idi.

1920-ci ilin martında Qarabağın dağlıq hissəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinə qarşı qaldırılan qiyamda, Qazağa və Naxçıvana Ermənistan tərəfindən edilən təcavüzdə məqsəd Azərbaycanın nizami ordu hissələrini Bakıdan çıxartmaq idi. Daşnak quldur dəstələrinin

Azərbaycanın Qərbi Avropada və Amerikada
diplomatik missiyalarının açılması haqqında qərar
27.03. 1920

Xankəndi qarnizonuna hücumu ilə başlanan Qarabağ qiyamını yatırtmaq üçün ordu hissələri təcili Bakıdan və Dağıstan sərhədlərindən Qarabağın dağlıq hissəsinə gətirilməyə başladı.

Xarici təhlükə ilə yanaşı mart ayının axırlarında hökumətin istefa verməsi də böhranın dərinləşməsində az rol oynamırdı. Lakin yeni hökumət yaradılmadığı üçün köhnə kabinet hələlik öz fəaliyyətini davam etdirirdi. Aprel ayının ortalarında Qırmızı Ordu hissələrinin Azərbaycan sərhədlərində toplaşması Azərbaycan hökumətinin ciddi narahatlığına səbəb olmuşdu. Aprelin 15-də Fətəli xan Xoyski G. Çiçerinə göndərdiyi teleqramda yazırdı ki, Dağıstan denikinçilərdən təmizləndikdən sonra Azərbaycan xalqı bu ümiddə idi ki, şimaldan təhlükə qurtarmışdır; o, qardaş dağlı xalqları və xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququna təminat vermiş Rusiya ilə dostcasına yaşayacaqdır.

Lakin aprelin 18-də Quba qəza rəisi daxili işlər nazirliyinə göndərdiyi gizli teleqramda Azərbaycanın sərhədlərində toplanmış sovet hərbi hissələrinin hərbi hazırlıq planları barədə məlumat verirdi. Aprelin 21-də Qafqaz cəbhəsi komandanlığının 11-ci ordu rəhbərliyinə və Volqa-Xəzər donanmasına göndərdiyi direktivdə göstərilirdi ki, Azərbaycanın əsas qüvvəsi öz dövlətinin qərb cəbhəsində məşğuldur. Ona görə 11-ci orduya və Volqa-Xəzər donanmasına göndərilən direktivdə əmr edilirdi ki, aprelin 27-də Azərbaycan sərhədini keçib, beş gün ərzində Yalama-Bakı əməliyyatını yerinə yetirsinlər. Aprelin 23-də bu direktivdə dəyişiklik edildi və sərəncam verildi ki, 11-ci ordunun son vəzifəsi Bakı quberniyasını tutmaq deyil, bütün Azərbaycanı ələ keçirməkdir.

Aprelin 26-da Ermənistan hökuməti barışıq imzalamaq xahişi ilə çıxış etdi. Lakin gec idi. Azərbaycanın taleyi artıq Moskvada həll edilmişdi. Ölkə daxilində təxribatçılıq işi ilə məşğul olan bolşeviklər öz fəaliyyətlərini 11-ci Qırmızı ordunun komandanlığı ilə sıx əlaqələndirirdilər. A. İ. Mikoyan başda olmaqla, yerli bolşeviklər 11-ci Qırmızı ordunun Azərbaycanı işğal etmək planlarının həyata keçirilməsində, işğal əməliyyatının vaxtının müəyyənləşdirilməsində fəal iştirak edirdilər. Hərbi qüvvələr, əsasən, Qərb cəbhəsində olduğu üçün Qırmızı Orduya qarşı əsaslı müqavimət göstərmək mümkün olmadı. Səməd bəy Mehmandarovun aprelin 27-də əlavə qüvvələr göndərilməsi üçün ordunun yerləşdiyi Qərb cəbhəsinə vurduğu təcili teleqramın da heç bir əhəmiyyəti olmadı. 1920-ci ilin aprelinde baş vermiş ciddi hökumət böhranının özü də 11-ci Qırmızı ordunun Bakıya daxil olması üçün əlverişli şərait yaradırdı.

Azərbaycan hökuməti aprelin 27-də respublikanın Sovet Rusiyası tərəfindən təcavüzə məruz qaldığı, sərhədlərinin pozulduğu barədə müttəfiqlərin Tiflisdəki nümayəndələri qraf de Martelə, polkovnik Qabbaya və K. Lyükkə təcili məlumat göndərdi. Azərbaycan hökuməti müttəfiqlərin nümayəndələrindən xahiş edirdi ki, Azərbaycana yenidən hücum etməməsi üçün Ermənistan hökumətinə təsir göstərsinlər. Çünki baş vermiş təcavüz aktı ilə əlaqədar hökumət öz qoşunlarını Qarabağdan və Ermənistanla sərhəd olan rayonlardan çıxarırdı.

Aprelin 27-si gündüz saat 4-də Azərbaycan bolşevikləri 11-ci ordu dəstələrinin Biləcəri stansiyasında dayandığına arxalanaraq, Rusiya Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Qafqaz Diyar Komitəsinin Bakı bürosu və Fəhlə Konfransı adından Parlamentə hakimiyyəti təhvil vermək haqqında ultimatum təqdim etdilər. Parlament hakimiyyəti dinc yolla bolşeviklərə vermək barədə qərar qəbul etdi. 11-ci ordu Bakıya daxil oldu, Azərbaycan yenidən Rusiya tərəfindən işğal olundu.

1920-ci il aprelin 28-də San-Remo konfransında iştirak etmiş Azərbaycan nümayəndələri bu xəbəri alan kimi müttəfiq dövlətlərin Ali Şurasına, İtaliya hökumətinə və xarici dövlətlərin Romada olan səfirliklərinə suveren Azərbaycan dövlətinin Sovet Rusiyasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunduğu haqqında nota təqdim etdilər. Sülh konfransına verilmiş notada qeyd olunurdu: "Azərbaycan nümayəndələri ümid edirlər ki, Sülh konfransı müstəqilliyin bərpa olunmasında Azərbaycana köməklik göstərəcəkdir". Bu məzmununda notalar və müraciətlər dəfələrlə Millətlər Cəmiyyətinə, dünya siyasətini müəyyən edən dövlətlərə verildi. Lakin bunların elə bir əhəmiyyəti olmadı. Antanta ölkələri Azərbaycanın bolşeviklər tərəfindən işğal edilməsini sükutla qarşıladılar. Müstəqilliyi böyük dövlətlər tərəfindən tanınmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirakı Aprel işğalı ilə sona çatdı.

Aprel işğalı 1920-ci ildə başqa nazirliklərlə yanaşı, Xarici İşlər Nazirliyinin də fəaliyyətinə son qoydu. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik korpusunun, onun xaricdəki nümayəndəliklərinin əməkdaşlarının bir çoxu və Parisdəki nümayəndələri Azərbaycan siyasi mühacirlərinin ilk dəstəsinə çevrildilər.

Yalnız İkinci Dünya müharibəsinin sonlarına yaxın Sovet Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyi məhdud funksiyalar çərçivəsində fəaliyyət göstərməyə başladı.

Xalq Cümhuriyyəti dövrünün diplomatları

Ağayev Əhməd bəy Mirzə Həsən oğlu (Əhməd Ağaoğlu) - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü.

1918-ci ildə general Tomsonla danışıq aparmaq üçün xüsusi nümayəndə heyətinin tərkibində Ənzəliyə göndərilmişdir. Həmin il dekabrın 28-də Paris sülh konfransında iştirak edəcək Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibinə qatılmış, lakin İstanbulda "türk jurnalisti və Türkiyə parlamentinin deputatı" kimi təqdim olunaraq, ingilislər tərəfindən həbs edilmiş, "İttihad və tərəqqi" partiyasının rəhbərləri ilə birlikdə Malta adasına sürgün olunmuşdur. 1921-ci il mayın 28-də İstanbula qayıdaraq, yenidən milli hərəkata qoşulmuş və qurtuluş savaşının fəal iştirakçılarından olmuşdur.

Ağayev Əliyusif Məhəmməd oğlu - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi nəzdindəki Cənubi Qafqazda rus siyasətinə dair materiallar toplayan xüsusi komissiyanın üzvü.

Ağayev Məhəmməd bəy - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi nəzdindəki Cənubi Qafqazda rus siyasətinə dair materiallar toplayan xüsusi komissiyanın üzvü.

Ağayev Səfər ağa - 1920-ci ilin yanvar ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Batumdakı baş konsulluğunun katibi.

Atamalibəyov Abbas Seyfulla bəy oğlu - Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi Paris sülh konfransında (1919-20) Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü M. Məhərrəmovu əvəz etmək üçün Atamalibəyovu Fransaya ezam etmiş və o, nümayəndə heyətinin tərkibində katib kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1920-ci il Aprel işğalından sonra Parisdə siyasi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Babayev Qulam Rza oğlu - 1919-cu ilin noyabr ayının 21-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İran hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyinin əməkdaşı. Zakaspidə konsul agenti.

Mirbabayev Miryusif bəy -1919-cu ilin mart ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyin informasiya şöbəsinin müdiri.

Behbudov Səlim bəy - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstanbuldakı nümayəndə heyətinin üzvü.

Camalov Hüseyn bəy Mirzə oğlu -1919-cu ilin dekabr ayının 14-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi nəzdindəki Cənubi Qafqazda rus siyasətinə dair materiallar toplayan xüsusi komissiyanın üzvü.

Cəfərov Məmməd Yusif Hacıbaba oğlu – ətraflı bax: “Xarici işlər nazirləri” bölməsinə.

Cəlilzadə Osman bəy - 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstanbuldakı diplomatik nümayəndəliyinin katibi.

Dadaşov Qafar - 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Petrovsk şəhərində konsul agenti.

Əfəndiyev Mahmud bəy - 1918-ci ilin noyabr ayının 7-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Batumda baş konsulu.

Əliyev Məmməd - 1919-cu ildən Gürcüstan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəlikdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hərbi ataşesi. Podpolkovnik.

Əliyev Mikayıl - 1918-ci ildən Petrovsk şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin konsul agentliyinin katibi. Podpolkovnik.

Əmircanov Əliyar bəy - 1920-ci ilin mart ayının 14-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik şöbəsində qulluqçu. 1920-ci ilin aprel ayının 1-dən Xarici İşlər Nazirliyi katibinin əməkdaşı.

Əsrəfov Əliyusif - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi nəzdindəki Cənubi Qafqazda rus siyasətinə dair materiallar toplayan xüsusi komissiyanın üzvü.

Gəraybəyov Ağalar bəy - 1920-ci ilin fevral ayının 25-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ənzəlidəki vitse-konsulluğunda katib.

Hacıbəyov (Hacıbəyli) Ceyhun bəy Əbdülhüseyn oğlu - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin müşaviri. C. Hacıbəyli 1920-ci il Aprel işğalından sonra Vətənə dönə bilməmiş, Parisdə qalmağa məcbur olmuş, ömrünü mühacirətdə başa vurmuşdur.

Hacinski Məmməd Həsən Cəfərqulu oğlu - ətraflı bax: “Xarici işlər nazirləri” bölməsinə.

Hacıyev Balabəy - 1919-cu ilin may ayının 15-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi dəftərxanasının xüsusi tapşırıqlar üzrə məmuru.

Hacıyev İsmayıl - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Yekaterinburq (indiki Krasnodar) şəhərindəki nümayəndəliyinin iqtisadiyyat şöbəsinin əməkdaşı işləmişdir.

Haqverdiyev Əbdürrəhim bəy Əsəd bəy oğlu - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlılar Respublikasında, 1919-cu ilin avqustundan isə Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəsi işləmişdir.

Hüseynov Şeyxəli - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Krım hökuməti yanında konsul agentı olmuşdur.

Hüseynzadə Əli bəy Hüseyn bəy oğlu - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin əməkdaşı.

Xanbudaqov R. - 1920-ci ilin mart ayının 16-dan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İtaliyada diplomatik nümayəndəliyinin başçısı.

Xasməmmədov Xəlil bəy Hacıbaba oğlu - 1918-ci ildə İstanbul sülh konfransına göndərilmiş Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü.

Xəlilov Məmməd bəy - 1920-ci ilin fevral ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ənzəli şəhərinə vitse-konsulu təyin edilmişdir.

Xoyski Fətəli xan İsgəndər xan oğlu - ətraflı bax: “Xarici işlər nazirləri” bölməsinə.

Xuramoviç İsmayıl bəy - 1919-cu ilin iyul ayının 7-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi dəftərxanasının direktoru. 1919-cu ilin avqust ayının 12-dən eyni zamanda informasiya bürosuna başçılıq etmiş, 1920-ci ilin aprel ayının 1-dən Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəliyin müşaviri vəzifəsinə təyin edilmişdir.

İsmixanov İbrahim xan - 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik şöbəsinin rəisi vəzifəsini icra etmişdir.

İsrafilov Müslüm bəy - 1920-ci ilin aprel ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İrandakı diplomatik nümayəndəliyinin birinci katibi.

Koqnovitski Pavel İvanoviç - 1919-cu ilin sentyabr ayının 1-dən Paris Sülh konfransına göndərilmiş nümayəndə heyəti üçün material toplayan komissiyanın üzvü təyin edilmişdir. 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin topoqrafiya və statistika şöbəsinin müdiri işləmişdir.

Kriçinski Aslan bəy - 1919-cu ilin oktyabr ayının 13-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi nəzdindəki Cənubi Qafqazda rus siyasətinə dair materiallar toplayan xüsusi komissiyanın sədri.

Qaibov Cahangir bəy - 1919-cu ilin iyul ayının 7-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər nazirinin müşaviri vəzifəsini icra etmişdir. 1919-cu ilin may ayının 10-dan nazirliyin dəftərxanasının direktoru olmuşdur. 1919-cu ilin iyul ayının 27-dən İstanbuldakı diplomatik nümayəndəlikdə müavin və maliyyə hissəsinin müşaviri təyin edilmişdir.

Qaziyev Cavad bəy - 1919-cu ilin noyabr ayının 15-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyinin qulluqçusu.

Qaziyev Həsən bəy - 1919-cu ilin avqust ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyinin katibi.

Qədimbəyov A. - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Batumdakı konsulluğunun katibi.

Qiyasbəyov Mustafa bəy - 1 yanvar 1920-ci ilin yanvar ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyinin müşaviri və xüsusi tapşırıqlar üzrə məmuru işləmişdir.

Mahmudbəyov Şamil bəy - 1920-ci ilin aprel ayının 8-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin ümumi şöbəsinin müdiri vəzifəsini icra etmişdir.

Makinski Teymur xan - 1920-ci ilin mart ayından Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəsi.

Məhəmməd Ağa oğlu - 1920-ci ilin fevral ayından Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyi nəzdindəki Cənubi Qafqazda rus siyasətinə dair materiallar toplayan xüsusi komissiyanın üzvü.

Məhərrəmov Məmməd bəy - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü.

Məlikov Səfvət bəy Həsən bəy oğlu - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyəti katibliyinin əməkdaşı.

Məmmədov Zeynal - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Petrovsk şəhərində konsul agentii təyin edilmişdir.

Mehdiyev (Mirmehdiyev) Miryaqub - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin müşaviri.

Məmmədov T. - 1919-cu ildə Zaqafqaziya konfransında Azərbaycan nümayəndə heyətinin katibi.

Mirbabayev M. S. - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistandakı diplomatik nümayəndəliyinin katibi.

Mirzə Ələkbər xan - 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İranda ki diplomatik nümayəndəliyinin ikinci katibi.

Mirzə İbrahim xan - 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İranda ki nümayəndəliyinin katibi.

Musayev Ağa Saleh oğlu - 1920-ci ilin yanvar ayının 15-dən Azərbaycan Respublikasının Ermənistan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyinin müşaviri vəzifəsini icra etmişdir.

Nəcəfov Rzaqulu - 1920-ci ilin mart ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstan hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyində konsulluq şöbəsinin rəisi.

Pepinov Əhməd bəy Ömər oğlu - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin İstanbuldakı nümayəndə heyətinin katibi.

Pərviz Mirzə - 1920-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin dəftərxanasının müdiri işləmişdir.

Rəsulzadə Məhəmməd Əmin Hacı Molla Ələkbər oğlu - 1918-ci ildə İstanbula sülh konfransına göndərilmiş Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı. Azərbaycan Milli Şurasının sədri.

Rudzinski Vyaçeslav Stanislavoviç - 1919-cu ilin aprel ayının 1-dən Zakaspi hökuməti yanında konsulluğun katibi. 1 oktyabr 1919-cu ilin oktyabr ayının 1-dən Xarici İşlər Nazirliyinin ümumi şöbəsinin rəisi. 1920-ci ilin aprelində diplomatik münasibətlər qurmaq üçün Polşaya ezam olunmuşdur.

Rüstəmbəyov Əsəd bəy - 1919-cu ildən İstanbuldakı Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü.

Rüstəmbəyov Cəfər bəy - 1919-cu ilin mart ayının 19-dan Kuban hökuməti yanındakı diplomatik nümayəndə.

Sadıqov Ələkbər - 1919-cu ilin aprel ayının 2-dən Aşqabad şəhərində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Zakaspi hökuməti yanında konsulu. 1919-cu ilin oktyabr ayının 7-dən Azərbaycan Respublikasının İranda diplomatik nümayəndəliyinin müşaviri, 1920-ci ildən isə diplomatik nümayəndənin müavini.

Sadıqov Camal - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ukraynada konsulu vəzifəsini icra etmişdir.

Səfərəlibəyov Şirin bəy - 1919-cu ilin sentyabr ayının 1-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistandakı diplomatik nümayəndəliyinin müşaviri vəzifəsini müvəqqəti icra etmişdir.

Səfikürdski Aslan bəy Ağalar bəy oğlu - 1918-ci ildə İstanbulla sülh konfransına göndərilmiş Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü.

Skotland-Liddel - 1919-cu ilin sentyabr ayının 6-dan Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin informasiya şöbəsinin əməkdaşı.

Sulkeviç Quzman - 1920-ci ildən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi dəftərxanasının direktor müavini, 1920-ci ilin aprel ayının 1-dən isə nazirliyin departament direktoru.

Sulkeviç Konstantin Davidoviç - 1919-cu ilin may ayının 10-dan Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyi dəftərxanasının direktor müavini.

Sultanov Paşa bəy - 1919-cu ilin sentyabr ayının 15-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Rostov-Don şəhərində konsul agentı.

Sübhəverdixanov Abdulla bəy - 1918-ci ilin iyul ayının 26-dan Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin katibi olmuşdur. 1919-cu ilin yanvar ayının 1-dən fevral ayının 1-nə qədər nazirliyin dəftərxanasının direktoru vəzifəsini icra etmişdir. 1919-cu ilin oktyabr ayının 22-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik şöbəsinin müdiri vəzifəsini icra etmişdir. 1920-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Batum şəhərində vitse-konsulu vəzifəsinə təyin edilmişdir.

Şepotiyev Aleksandr Sergeyeviç - 1919-cu ilin aprel ayının 8-dən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyində kargüzar vəzifəsini müvəqqəti icra etmişdir. 1920-ci ildən nazirliyin informasiya şöbəsinin rəisi olmuşdur.

Şeyxülislamov Əkbər ağa İbrahim oğlu - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvü.

Şıxlinski Abdulla ağa - 1920-ci ilin mart ayının 27-dən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik şöbəsinin qulluqçusu, 1920-ci ilin aprelindən diplomatik şöbədə qeydiyyat bölməsinin müdiri.

Tahirov Əziz bəy - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müttəfiq komandanlığı yanında nümayəndəsi.

Talışinski - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəliyinin ikinci katibi.

Təkinski Məmməd xan - 1919-cu ilin yanvar ayının 29-dan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ermənistandakı diplomatik nümayəndəsi. 1919-cu ilin oktyabrından nazir müavini vəzifəsini icra etmişdir. 17 yanvar 1920-ci ilin yanvar ayının 17-dən müvəqqəti olaraq Xarici İşlər naziri vəzifəsini icra etmişdir.

Topçubaşov Ələkbər bəy Əli Mərdan bəy oğlu - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyətinin katibi.

Topçubaşov Əli Mərdan bəy Ələkbər bəy oğlu - ətraflı bax: "Xarici işlər nazirləri" bölməsinə.

Topçubaşov Rəşid bəy Əli Mərdan bəy oğlu - 1918-ci ilin dekabr ayından Paris Sülh konfransına göndərilən Azərbaycan nümayəndə heyəti sədrinin şəxsi katibi.

Vəkilov Fəris bəy İbrahim ağa oğlu - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsi vəzifəsində işləmişdir.

Vəkilov İbrahim ağa Paşa oğlu - 1920-ci ildən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin hərbi-topoqrafiya şöbəsinin rəisi işləmişdir. General-mayor.

Vəkilov Mustafa bəy Nadir ağa oğlu - 1918-ci ildə Ə. M. Topçubaşovun rəhbərliyi ilə İstanbula göndərilən Azərbaycan missiyasının katibi

Vəzirov Yusif Mirbaba oğlu (Yusif Vəzir Çəmənəmli) - 1919-cu ilin yanvar ayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Ukraynada səfiri təyin edilmişdir. Lakin bolşeviklər Kiyevi ələ keçirdiyindən, oraya gedə bilməyənmişdir. Sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Türkiyədə səfiri vəzifəsinə təyin edilmişdir. Cümhuriyyətin 11-ci Qırmızı ordu tərəfindən istilasından sonra da səkkiz ay Azərbaycanın mühacirətdə olan hökumətinin Türkiyə səfiri kimi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

Yelenin Əli bəy Zahirbəy oğlu - 1919-cu ilin iyul ayının 14-dən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Dağlılar Respublikası hökuməti yanında diplomatik nümayəndəliyinin katibi təyin edilmişdir. 1919-cu ilin sentyabr ayının 1-dən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin diplomatik şöbəsində kargüzar.

Usubbəyov Nəsim bəy Usub oğlu - 1919-cu ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının sədri və Xarici İşlər naziri.

Zeynalov Kərim - 1920-ci ilin yanvar ayının 1-dən Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyində xüsusi tapşırıqlar üzrə məmur.

Ziyadxanov Adil xan Əbülfət oğlu - 1918-ci ildən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici işlər nazirinin müavini işləmişdir. 1919-cu ilin noyabrından İran hökuməti yanında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin diplomatik nümayəndəsi təyin edilmişdir.